

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2025.61.21-25>

Олена КОЖЕДУБ¹, канд. соц. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-7332-1727
e-mail: olenakozhedub@knu.ua

Ольга СОКОЛІНА¹, канд. філос. наук
ORCID ID: 0000-0003-0566-8467
e-mail: olha.sokolina@knu.ua

Анна ЛЕВЕНЕЦЬ¹, канд. психол. наук
ORCID ID: 0000-0001-9253-7224
e-mail: a.e.levenets@gmail.com

Олександр КУЛЬЧИЦЬКИЙ², нач. наук.-досл. лабор.
ORCID ID: 0000-0002-4901-0192
e-mail: kulshitski@ukr.net

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

²Національний університет оборони України, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ

Вступ. Війна детермінує трансформаційні процеси в суспільстві. Російсько-українська війна не стала виключенням. Сьогодні ми спостерігаємо, як змінюються соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок у військовій організації та суспільстві. Військова професія вже не є суто чоловічою. Багато українок виконують завдання в районі ведення бойових дій і, як наслідок, фіксуються зміни в гендерній ідентичності. Науковий аналіз таких трансформацій ще попереду. Метою статті є аналіз соціально-психологічних концепцій гендеру, розуміння яких дозволить глибше збагнути його природу й закладе основу переосмислення впливу російсько-української війни на гендерну ідентичність сучасних українців.

Методи. У дослідженні було використано історичний і логічний методи пізнання.

Результати. Проаналізовано окремі положення психологічних і соціальних концепцій гендеру в межах таких теорій: психодинамічної; соціального научіння; когнітивного розвитку; " нової теорії статі "; гендерної схеми; гендерної лінзи; гендерних відмінностей; соціальних ролей, а також моделі соціальних очікувань і концепції токенизму. Установлено, що формування гендерної ідентичності особистості є складним і багатограним соціально-психологічним процесом (психодинамічна теорія). З'ясовано, що формування гендерної ідентичності особистості визначається її приналежністю до біологічної статі. Автори вказують на те, що гендерні відмінності не є вродженими, а формуються під впливом таких зовнішніх факторів, як виховання, навчання, підкріплення відповідної системи дій за певних норм і санкцій (теорія соціального научіння і когнітивного розвитку). Визначено, що провідну роль у формуванні гендерної ідентичності відіграють соціальні очікування, і це формування супроводжується процесами сегрегації та конвергенції, які виявляються у різних сферах життя людини (теорія " нової психології статі "). З'ясовано, що в сучасному суспільстві панують андроцентризм, гендерна поляризація і біологічний екзистенціалізм (теорія гендерної лінзи, або лінз культури).

Висновки. Проаналізовано відомі концепції гендеру, які належать до різних психологічних і соціологічних теорій, охарактеризовано його соціально-психологічну природу. Зокрема, розглянуто положення психодинамічної теорії, теорії соціального научіння, когнітивного розвитку, " нової теорії статі ", гендерної схеми, гендерної лінзи, гендерних відмінностей, а також концепції токенизму. Розуміння сутності зазначених теорій сприятиме переосмисленню особливостей впливу наслідків російсько-української війни на формування та розвиток гендерної ідентичності сучасних українців.

Ключові слова: теорія, концепція, стаття, гендер, гендерна ідентичність.

Вступ

Сьогодні ми є свідками економічних, політичних, соціальних змін в українському суспільстві, які детерміновані російсько-українською війною. Активна участь жінок у бойових діях на сході України суттєво впливає на процеси та механізми формування гендерної ідентичності сучасних українців. Аналіз соціально-психологічних концепцій гендеру стане основою наукових досліджень за такою тематикою. Варто зауважити, що гендерна проблематика є популярною у наукових розвідках вітчизняних науковців. Останні прагнуть усебічно дослідити природу гендеру.

Гендер – це феномен, який має соціально-психологічну природу. У багатьох дослідженнях соціально-психологічного характеру такі поняття, як "чоловік" та "жінка", визначаються через їхні особистісні статусно-рольові характеристики. Різні суспільства по-особливому характеризують чоловіка та жінку, визначаючи їхні унікальні соціально-психологічні й соціокультурні ознаки. Загалом у гендерних дослідженнях представлена цілісна психічна репрезентація статі, яка ґрунтується на динамічних глибинних, пізнавальних і поведінкових поняттях жіночого й чоловічого індивідуального гендерного досвіду, який був здобутий індивідом упродовж життя. Гендер – це соціальне поняття, яке визначає соціальну стать людини.

Огляд літератури. Про багатогранність та актуальність гендерних досліджень (не лише в межах психологічної науки) свідчить той факт, що в результаті комплексного пошуку в каталогах бібліотеки імені В. І. Вернадського нам було запропоновано біля однієї тисячі наукових джерел – дисертацій, авторефератів, монографій, перекладних праць. Коротко охарактеризуємо деякі з них. Наприклад, Г. Бондар здійснила дослідження процесу концептуалізації детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві (Бондар, 2016); О. Ярош проаналізувала світовий і вітчизняний досвід гендерної політики (Ярош, 2013); Н. Вавілова досліджувала гендерні трансформації у Збройних силах України за часів незалежності (Вавілова, 2016); Л. Басюк здійснила гендерний аналіз підручників з української літератури другої половини XX – початку XXI ст. (Басюк, 2018); питаннями гендерної рівності та недискримінації переймалась Т. Марценюк (Марценюк, 2021).

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави гендерна проблематика набула особливої актуальності. У центрі уваги науковців перебувають проблеми внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, досліджувався гендерний портрет внутрішньо переміщених осіб Дніпропетровської області (Наливайко та ін., 2023);

© Кожедуб Олена, Соколіна Ольга, Левенець Анна, Кульчицький Олександр, 2025

вивчалась природа гендерно-зумовленого насильства та психосоціальна підтримка постраждалих від нього (Портницька, 2024; Юзва, 2024); опрацьовувалися психосоціальні аспекти, гендерні виміри та стратегії адаптації підлітків в умовах війни (Щербан, 2024). Ці та інші соціально-психологічні дослідження ґрунтуються на всевітньо відомих соціально-психологічних концепціях гендеру. Тому **метою** статті є огляд та аналіз соціально-психологічних концепцій гендеру. Відповідно до мети були визначені **завдання**: здійснити операціоналізацію понять "концепція", "теорія", "гендер№; визначити та проаналізувати основні положення соціальних і психологічних концепцій гендеру.

Методи

У дослідженні автори використали комплекс загальнологічних методів і методів теоретичного дослідження. Це такі методи, як *аналіз, синтез, узагальнення, історичний і логічний методи пізнання*. *Історичний метод* пізнання дав змогу здійснити аналіз відомих концепцій гендеру, які належать до різних психологічних і соціологічних теорій. Останні проаналізовані за хронологічною послідовністю виникнення (психоаналітична теорія, теорії соціального наочіння, когнітивного розвитку, "нова теорія статі", гендерної схеми, гендерної лінзи, гендерних відмінностей і концепція токенизму). *Логічний метод* дозволив послідовно, крок за кроком, відобразити трансформацію наукових поглядів на природу гендеру, процес і механізми формування гендерної ідентичності з погляду різних психологічних і соціологічних теорій. За допомогою методу *аналізу* здійснено всебічне вивчення зазначених теорій, а метод *синтезу* дозволив *узагальнити* отримані дані.

Результати

Першим кроком у нашому дослідженні стало визначення змісту поняття *концепція*. Відповідно до Енциклопедії сучасної України, концепція – це "система поглядів та понять про найрізноманітніші явища та процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення" (Енциклопедія сучасної України, 2014). *Концепція* є основною ідеєю будь-якої теорії, це її головний задум (Рижко, 1995). Щодо поняття *теорія*, то воно, своєю чергою, є логічним узагальненням досвіду, що ґрунтується на глибокому проникненні в суть явища, яке досліджується та розкриває його закономірності (Словник.ua, б. д.).

Проаналізуємо окремі положення психодинамічної теорії, теорій соціального наочіння, когнітивного розвитку, "нової теорії статі", гендерної схеми та лінзи, гендерних відмінностей.

Зазначимо, що сучасна *психодинамічна теорія* виникла на основі психоаналітичної традиції, засновником якої є З. Фройд. Психоаналітична теорія є ранньою психологічною теорією статевих відмінностей. Її засновник З. Фройд визначав особливості відмінностей (зокрема й гендерних) у структурі дитячої ідентичності. Відповідно до цієї теорії, гендерні відмінності не є вродженими, вони – результат пригнічення одного типу ідентифікації іншим. Зауважимо, що традиційний психоаналіз акцентує увагу на тому, що чоловіча та жіноча моделі є протилежними за своїми якостями (Freud, 2024).

Свій внесок у розуміння природи гендеру вніс К. Юнг. Останній в ідеї єдності двох протилежностей вбачав архетипічний образ. Такими архетипами, на думку К. Юнга, є аніма (втілення жіночого в чоловічому несвідомому) та анімус (втілення чоловічого в жіночому несвідомому). Таку бісексуальність науковець розглядав як значущі архетипи та регулятори поведінки, які знаходять свій типовий вияв у фантазіях і снах або в ірраціональності

чоловічих почуттів і жіночих роздумів. К. Юнг вважав, що кожен мужній чоловік має у собі часточку жіночого, а жіночна жінка – часточку чоловічого (Jung, 2023).

Наступним представником психодинамічної теорії є А. Адлер, який у своїх роботах також звертався до питань гендеру. На думку А. Адлера, чоловічі витоки в сучасній культурі занадто підкреслені. Науковець помітив прагнення чоловіків до домінування над жінками та жіноче невдоволення чоловічим домінуванням. На думку науковця, це пояснюється тим, що чоловікам із дитинства формують уявлення про їхню майбутню визначальну роль. Жінкам, навпаки, з дитинства прищеплюють думку про те, що вони менш здібні й можуть займатись лише простою роботою (Adler, 2014). Отже, психодинамічна теорія є однією з перших спроб дослідити та пояснити схожість і відмінність чоловічого та жіночого.

Наступною теорією, елементом якої є гендерна концепція, є теорія *соціального наочіння*, яка пропонує найбільш пряме пояснення прийняття статевої ролі. Ця теорія ґрунтується на двох аспектах. По-перше, в основі опанування дітьми соціального досвіду, зокрема й гендерного, лежить заохочення та покарання, яке вони отримують за відповідну або невідповідну поведінку. По-друге, формування у дитини уявлення про її статеву приналежність відбувається в процесі соціальної взаємодії з дорослими. Така взаємодія сприяє усвідомленню дитиною свого статусу, а статус, зі свого боку, реалізується через діяльність (соціальну роль). Зазначимо, що раннє дитинство людини насичене опануванням соціального досвіду людства. Дитина вчиться співвідносити себе з тим чи іншим гендером. Таке соціальне наочіння здійснюється за рахунок соціального підкріплення – заохочення (за соціально прийнятні дії) або покарання (за дії, які суперечать соціальним уявленням). Зазначимо, що, на відміну від психоаналізу, статеве поведінка в межах теорії соціального наочіння трактується як будь-яка інша завчена поведінка. Дитина опановує статеву роль у межах певної культури, адже саме культура є основою, на яку спирається суспільство, заохочуючи або караючи належну чи неналежну поведінку (Bandura, 2023). Найбільш відомими представниками теорії соціального наочіння є Н. Міллер, Дж. Доллард, А. Бандура.

Представники *теорії когнітивного розвитку* пояснюють появу в дітей уявлень про статеві відмінності активним структуруванням дитиною власного досвіду й когнітивної інформації. Елементом такого досвіду є розуміння дитиною власної статевої приналежності. Відповідно до теорії когнітивного розвитку формування статевого стереотипу залежить від загального інтелектуального розвитку дитини. Це активний процес, який пов'язаний зі співвіднесенням дитини з представниками тієї чи іншої статі.

З погляду цієї теорії, першим етапом у процесі засвоєння статевої ролі є самовизначення дитини в ролі дівчинки або хлопчика. Л. Колберг, який є одним із представників теорії когнітивного розвитку, вважає, що підкріплення починає давати результати лише після того, як відбулася первинна типізація.

Зауважимо, що представники теорії соціального наочіння наполягають на тому, що поведінка, яку демонструють діти під час спілкування з однолітками, – це результат соціального наочіння, який є наслідком взаємодії дитини із членами сім'ї та однолітками. А прихильники теорії когнітивного розвитку вказують не те, що саме в групах однолітків у дітей формується власна позиція щодо протилежної статі, а стиль поведінки, який сформувався у них у дитинстві, часто зберігається до підліткового й дорослого віку (Kohlberg, 1963).

Наступним кроком нашого дослідження стало висвітлення окремих позицій концепції гендеру в теорії *"нової психології статі"*. Цей напрям у сучасній психології з'явився порівняно недавно – у другій половині ХХ ст. Його представниками є Е. Маккобі, К. Джаклін, Д. Намі, С. Бем, на думку яких визначальну роль у формуванні психічної статі та статевої ролі відіграють соціальні очікування суспільства. Такі очікування, у свою чергу, були сформовані відповідно до соціокультурної матриці та знаходять своє відображення в процесі виховання.

Е. Маккобі запропонувала *концепцію сегрегації-конвергенції статей*. На її думку, дівчатка та хлопчики зростають в умовах статевої сегрегації. Дівчатка першими починають таку сепарацію від хлопчиків, щоб захиститись від грубоств. Пізніше хлопчачі групування створюють особливий "маскулінний" дух усередині цих угруповань і регламентують поведінку хлопчиків, забороняючи їм спілкуватись із дівчатками. У підсумку створюються дві гендерні субкультури – окремо в дівчат і окремо у хлопців. Як було помічено дослідницею, ознаки такої сегрегації статей зберігаються впродовж усього життя, а найбільш яскраво це виявляється у діловій сфері.

Проте спостерігається і процес конвергенції – зближення статей. Конвергенція спостерігається у передсексуальних іграх школярів, у сексуальному житті, подружніх і батьківських стосунках.

У 1974 р. у США виходить друком робота Е. Маккобі та К. Джаклін "Психологія статевих відмінностей". Її автори проаналізували результати досліджень і з'ясували, що представникам чоловічої статі властива перевага у просторово-зорових операціях та агресивності, а жіночої – високий розвиток мовних здібностей (Maccoby, & Jacklin, 1974).

Особливе місце в гендерології займають наукові погляди С. Бем, яка пропонувала уникати протиставлення маскулінності та фемінності. Дослідниця наголошувала, що людина може одночасно мати жіночі й чоловічі риси, тобто бути андрогіном. На думку С. Бем, саме андрогінія допомагає розв'язувати сучасній людині багато проблем із психічним здоров'ям у жінок і чоловіків. Вона стверджувала, що андрогіні увібрав у себе кращі риси обох статей, а андрогінія дає сучасній людині можливість побудувати таку картину світу, де не треба відмовлятися від тих своїх якостей і моделей поведінки, які суспільство вважає невідповідними до тієї або іншої гендерної ідентифікації. Зазначимо, що важливість цієї концепції полягає у тому, що вона дає змогу усвідомити однакову привабливість якостей, які традиційно вважалися жіночими, і тих, які традиційно вважалися чоловічими. Наступним кроком у дослідженнях С. Бем стало розроблення *теорії гендерної схеми*, у якій знайшли відображення основні положення *теорії психологічної андрогінії*.

Гендерна схема – це своєрідний конструкт, який складається із системи асоціацій, яка організовує сприйняття індивіда та здійснює управління його поведінкою. С. Бем стверджує, що гендерна схема є елементом повсякдення сучасної людини. Кожного дня діти сприймають гендерно насичену інформацію. Вони її аналізують, систематизують, на підставі інформації про себе визначають своє місце в цій схемі. Отже, ми спостерігаємо процес формування схеми "маскулінність – фемінність". Привертає увагу й той факт, що в основу своєї теорії гендерної схеми С. Бем поклала деякі положення теорії соціального наущіння і теорії когнітивного розвитку (Bem, 1981).

У науковому доробку С. Бем є *теорія гендерної лінзи* (або *теорія лінз культури*), основні положення якої були викладені на сторінках монографії "Лінзи гендеру.

Трансформація поглядів на проблему нерівності статей" (Bem, 1993). У цій культурологічній теорії дослідниця проаналізувала механізми, за допомогою яких формується когнітивна система, в основі якої лежить стать. С. Бем дійшла висновку, що в основі світогляду людини лежить розроблена в культурі патріархату система пізнання, яка викривляє уявлення про світ. Дослідниця вважала, що на підставі принципів діяльності когнітивних процесів сприйняття жінок і чоловіків суттєво відрізняється. І жінки, і чоловіки сприймають те, що вкладається у звичну схему світосприйняття, а те, що перебуває поза нею, відкидають. Авторка цієї теорії критично поставилась до ідеї надавати людським якостям і особливостям поведінки суто чоловічі або суто жіночі якості. На жаль, незважаючи на те, що в суспільній свідомості відбуваються суттєві зрушення, погляди щодо статі й гендеру залишаються незмінними. Культура, на її думку, є системою лінз, які суттєво впливають на сприйняття гендеру. Першою лінзою є *андроцентризм*, або перевага чоловічого над жіночим. Чоловічий досвід сприймається як норма або нейтральний стан, а жіночий – як відхилення від норми. Друга лінза – *лінза гендерної поляризації*. Результатом дії цієї лінзи є вплив статевих відмінностей на суспільне життя. Виявляється він у тому, що будь-який аспект життя суспільства сприймається у зв'язку зі статевими особливостями. Це стосується одягу, соціальної та професійної діяльності, виявлень і реалізації почуттів, статевого потягу. Третя лінза – *лінза біологічного екзистенціалізму*, яка обґрунтовує існування всього соціального в житті людини як наслідок біологічної природи чоловіка та жінки (Bem, 1993).

У гендерології особливе місце належить теоріям гендерних відмінностей, а серед них – нейроандрогенетичній теорії Л. Елліса, відповідно до якої статеві відмінності в поведінці пов'язані з впливом андрогенів на мозкові системи. На думку дослідника, на поведінку чоловіка більшою мірою впливають андрогени, а на поведінку жінки – естрадіол. Автор виокремлює дванадцять стійких поведінкових програм, які пов'язані із чоловічою статтю, а їх відсутність характеризує як типово жіночу поведінку (Ellis, 2015).

Розглянемо соціальні теорії гендеру. Саме соціокультурний підхід визначає, що різницю між статями формує суспільство. Найбільш розповсюдженими соціальними теоріями є *теорія соціальних ролей*, *теорія "моделі соціальних очікувань"* і *концепція текенізму*. Коротко охарактеризуємо їх.

Відповідно до *теорії соціальних ролей*, автором якої є Е. Іглі, для того, щоб бути прийнятним у суспільстві як чоловік або жінка, потрібно, щоб поведінка людей відповідала соціальним очікуванням, які сформувались у конкретному суспільстві. Отже, саме суспільство визначає особистісні риси, моделі поведінки та інші характеристики, які притаманні жінці або чоловіку та сприймаються як суто жіночі або суто чоловічі (Eagly, & Steffen, 1984).

Відповідно до положень *теорії "моделі соціальних очікувань"*, у людей є особливе ставлення (свого роду очікування) до представників чоловічої і жіночої статі. Таке ставлення сформовано на підставі здорового глузду й життєвого досвіду, людина намагається поводитись відповідно до цих очікувань. Такі очікування лежать в основі поведінки як чоловіків, так і жінок (Eagly, & Carli, 1981).

Останньою гендерною концепцією, яку ми проаналізуємо у своєму дослідженні, є *концепція токенизму*. Авторство цієї концепції належить Р. Кентер. Відповідно

до цієї концепції, соціальні процеси, які відбуваються усередині соціальної спільноти, зумовлені її неоднорідністю (за статевою ознакою). Коли в групі переважають представники чоловічої або жіночої гендерної групи, їх вважають домінантами, а представників іншої гендерної групи – токенами. Останні, у зв'язку з тим, що вони перебувають у меншості, більш помітні та сприймаються більш стереотипно. Притаманні токенам характеристики перебілюються (Kanter, 1977).

Дискусія і висновки

Проаналізовані психологічні й соціологічні теорії дають уявлення про трансформацію поглядів на природу гендеру, сутність і механізми формування гендерної ідентичності особистості. Ретроспективний аналіз окремих положень зазначених теорій унаочнює процес впливу найрізноманітніших факторів на формування гендерної ідентичності особистості. Зокрема, було зазначено, що гендерна ідентичність не є вродженою характеристикою особистості, а набувається в процесі взаємодії з оточуючим соціальним середовищем під впливом соціального наочіння, когнітивного розвитку. Природа гендерної ідентичності особистості є набутою, а її формування детермінується статевою приналежністю, яка є вродженою якістю особистості. Далі гендерна ідентичність особистості впливає на індивідуальний розвиток (формування статусно-рольового набору під впливом соціальних очікувань, гендерної схеми) і соціальну взаємодію особистості (сегрегація-конвергенція статей). Загалом здійснений теоретичний аналіз соціально-психологічних концепцій гендеру сприятиме розширенню уявлень про природу гендеру, гендерної ідентичності, механізмів їх формування від впливом найрізноманітніших (зокрема й під впливом російсько-української війни) факторів.

Внесок авторів: Олена Кожедуб – написання (оригінальна чернетка); Ольга Соколіна – написання (перегляд і редагування); Анна Левенець – написання (перегляд і редагування); Олександр Кульчицький – аналіз джерел.

Список використаних джерел

- Басюк, Л. Б. (2018). *Зміст підручників з української літератури для учнів основної школи: гендерний аспект (друга половина XX – початок XXI століття)* [Дис. канд. пед. наук, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка].
- Бондар, Г. Г. (2016). *Концептуалізація детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві* [Дис. канд. соціол. наук, Класичний приватний університет].
- Вавілова, Н. В. (2016). *Гендерні трансформації у Збройних Силах України (1991-2011)* [Дис. канд. іст. наук, Національний університет оборони України].
- Енциклопедія сучасної України. (2014). *Концепція*. <https://esu.com.ua/article-3256>
- Марценюк, Т. (2021). *Гендерна рівність та недискримінація на практиці*. Комора.
- Наливайко, Л. Р., Грицай, І. О., Сergyhina, S. G., Bodrova, I. I., Petryshyn, O. O., Bochkoviy, O. V., Babanin, S. V., Drok, I. S., Garkusha, A. G., Ruffanova, V. M., Kovalenko-Marchenkova, E. V., & Lebedeva, Yu. V. (2023). *Внутрішньо переміщені особи Дніпропетровської області: гендерний портрет*. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.
- Портницька, Н. (2024). *Гендерно зумовлене насильство: психосоціальна підтримка з питань психічного здоров'я*. Бук-Друк.
- Рижко, В. А. (1995). *Концепція як форма наукового знання*. Наукова думка.
- Словник.ua. – портал української мови та культури (б. д.). *Теорія*. <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=теорія>
- Щербан, Т. (Ред.). (2024). *Підліток в умовах війни: психосоціальні аспекти, гендерні виміри та стратегії адаптації* (Т. Щербан, Ред.). РВВ МДУ. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/11586/3/Adolescent_%20in_%20the%20_conditions_%20of_.pdf
- Юзва, Л. (2024). *Результат соціологічного дослідження. Знання, ставлення та практики щодо гендерної рівності та гендернозумовленого насильства в Полтавській, Дніпропетровській та Донецькій областях*. ФОП: Гуляева В.М.

Ярош, О. Б. (2013). *Політика гендерної рівності: світовий та вітчизняний досвід* [Дис. д-ра політ. наук, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки].

Adler, A. (2014). *Understanding human Nature: The psychology of personality*. Oneworld Publications (3rd ed.).

Bandura, A. (2023). *Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective on human Nature*. Wiley (1st ed.).

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354>

Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. Yale University Press.

Eagly, A. H., & Carli, L. L. (1981). Sex of researcher and sex-typed communications as determinants of sex differences in influenceability: A metaanalysis of social influence studies. *Psychological bulletin*, 90(1), 1–20.

Eagly, A., & Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of men and women into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735–754.

Ellis, L. (2015). The evolutionary neuroandrogenic theory of criminal behavior expanded. *Aggression and Violent Behavior*, 24, 61–74.

Freud, S. (2024). *Three Essays on the Theory of Sexuality*. JollyJoy Books Pvt Ltd.

Jung, C. G. (2023). *The Archetypes and the Collective Unconscious (Collected Works of C. G. Jung)*. Routledge (2nd ed.).

Kanter, R. M. (1977). *Men And Women of The Corporation*. Basic Books.

Kohlberg, L. (1963). The development of children's orientations toward a moral order: Sequence in the development of moral thought. What are morals? *Vita humana*, 6, 11–33.

Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford University Press (1st ed.).

References

Adler, A. (2014). *Understanding human Nature: The psychology of personality*. Oneworld Publications (3rd ed.).

Bandura, A. (2023). *Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective on human Nature*. Wiley (1st ed.).

Basyuk, L. B. (2018). *The content of textbooks on Ukrainian literature for primary school students: gender aspect (second half of the 20th – beginning of the 21st century)* [Dissertation of Candidate of Pedagogical Sciences, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko] [in Ukrainian].

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354>

Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. Yale University Press.

Bondar, G. G. (2016). *Conceptualization of the determination of gender inequality in Ukrainian society* [Dissertation of Candidate of Sociology, Classical Private University] [in Ukrainian].

Dictionary – portal of the Ukrainian language and culture. (n. d.). *Theory* [in Ukrainian]. <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=теорія>

Eagly, A. H., & Carli, L. L. (1981). Sex of researcher and sex-typed communications as determinants of sex differences in influenceability: A metaanalysis of social influence studies. *Psychological bulletin*, 90(1), 1–20.

Eagly, A., & Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of men and women into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735–754.

Ellis, L. (2015). The evolutionary neuroandrogenic theory of criminal behavior expanded. *Aggression and Violent Behavior*, 24, 61–74.

Encyclopedia of Modern Ukraine. (2014). *Concept* [in Ukrainian]. <https://esu.com.ua/article-3256>

Freud, S. (2024). *Three Essays on the Theory of Sexuality*. JollyJoy Books Pvt Ltd.

Jung, C. G. (2023). *The Archetypes and the Collective Unconscious (Collected Works of C. G. Jung)*. Routledge (2nd ed.).

Kanter, R. M. (1977). *Men And Women of The Corporation*. Basic Books.

Kohlberg, L. (1963). The development of children's orientations toward a moral order: Sequence in the development of moral thought. What are morals? *Vita humana*, 6, 11–33.

Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford University Press (1st ed.).

Martsenyuk, T. (2021). *Gender equality and non-discrimination in practice*. Komora [in Ukrainian].

Nalyvayko, L. R., Hrytsay, I. O., Sergyhina, S. G., Bodrova, I. I., Petryshyn, O. O., Bochkoviy, O. V., Babanin, S. V., Drok, I. S., Garkusha, A. G., Ruffanova, V. M., Kovalenko-Marchenkova, E. V., & Lebedeva, Yu. V. (2023). *Internally displaced persons of Dnipropetrovsk region: a gender portrait*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

Portnytska, N. (2024). *Gender-based violence: psychosocial support for mental health*. Buk-Druk [in Ukrainian].

Ryzhko, V. A. (1995). *Concept as a form of scientific knowledge*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Scherban, T. (Ed.). (2024). *Adolescent in conditions of war: psychosocial aspects, gender dimensions and adaptation strategies*. RVV MSU. [in Ukrainian]. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/11586/3/Adolescent_%20in_%20the%20_conditions_%20of_.pdf

Vavilova, N. V. (2016). *Gender transformations in the Armed Forces of Ukraine* (1991–2011) [Dissertation of Candidate of history, National University of Defense of Ukraine] [in Ukrainian].

Yarosh, O. B. (2013). *Gender equality policy: global and domestic experience* [Dissertation for Doctor of Political Science, Lesia Ukrainka Eastern European National University] [in Ukrainian].

Yuzva, L. (2024). *Results of a sociological study. Knowledge, attitudes and practices regarding gender equality and gender-based violence in Poltava, Dnipropetrovsk and Donetsk regions*. FOP: Gulyaeva V. M. [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 28.01.25

Прорецензовано / Revised: 05.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 11.02.25

Olena KOZHEDUB¹, PhD (Sociol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-7332-1727

e-mail: olenakozhedub@knu.ua

Olha SOKOLINA¹, PhD (Philos.)

ORCID ID: 000-0003-0566-8467

e-mail: olha.sokolina@knu.ua

Anna LEVENETS¹, PhD (Psychol.)

ORCID ID: 0000-0001-9253-7224

e-mail: a.e.levenets@knu.ua

Oleksandr KULCHYTSKYI², head of the Research Laboratory

ORCID ID: 0000-0002-4901-0192

e-mail: kulshitski@ukr.net

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

²National University of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL THEORIES OF GENDER

Background. It is known that war determines transformational processes in society. The Russian-Ukrainian war was no exception. Already today we are observing how the social statuses and roles of men and women in the military organization and in society are changing. The military profession is no longer a purely male one. Many Ukrainian women perform tasks in the area of combat operations and, as a result, changes in gender identity are recorded. Scientific analysis of such transformations is still ahead. The purpose of this article is to analyze the socio-psychological concepts of gender, the understanding of which will allow the reader to understand its nature more deeply and will lay the foundation for rethinking the impact of the Russian-Ukrainian war on the gender identity of modern Ukrainians.

Methods. The study used theoretical research methods – historical and logical methods of cognition.

Results. Separate provisions of psychological and social concepts of gender are analyzed within the framework of psychodynamic theory, social learning theory, cognitive development theory, "new gender theory", gender schema theory, gender lens theory, gender difference theory, social role theory, social expectation model and the concept of tokenism. It is established that the formation of a person's gender identity is a complex and multifaceted socio-psychological process (psychodynamic theory). It is found that the formation of a person's gender identity is determined by their belonging to biological sex; the authors indicate that gender differences are not innate, but are formed under the influence of such external factors as upbringing, training, reinforcement of the corresponding system of actions under norms and sanctions, etc. (social learning theory and cognitive development theory). It has been determined that the leading role in the formation of gender identity is played by social expectations, and the formation of a person's gender identity is accompanied by processes of segregation and convergence, which manifest themselves in various spheres of human life (the theory of the "new psychology of gender"). It has been found that androcentrism, gender polarization, and biological existentialism (the theory of the gender lens or the theory of the lens of culture) dominate in modern society.

Conclusions. An analysis of known concepts of gender, which belong to various psychological and sociological theories, was carried out. Such an analysis allowed the authors to characterize the social and psychological nature of gender. In particular, the provisions of the psychodynamic theory, the theory of social learning, the theory of cognitive development, the "new theory of gender", the theory of the gender scheme, the theory of the gender lens, the theory of gender differences, as well as the concept of tokenism were considered. Understanding the essence of these theories will contribute to rethinking the specifics of the impact of the consequences of the Russian-Ukrainian war on the formation and development of the gender identity of modern Ukrainians.

Keywords: theory, concept, sex, gender, psychodynamic theory, social learning theory, cognitive development theory, "new gender theory", gender schema theory, gender lens theory, gender difference theory, token

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в прийнятті рішення про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.